

Salih Fočo

NERKEZOVO POIMANJE POLITIKE

Rezime

Ovaj rad govori o Smailagićevom poimanju politike iskazanom u monumentalnom djelu *Historija političkih doktrina*, koje je objavila u dva toma izdavačka kuća "Naprijed" iz Zagreba 1970. godine. Autor se u ovome tekstu općenito osvrće na Nerkezov doprinos razvoju socijalne i političke misli na našim prostorima. No, on se sasvim posebno zadržava i analizira gore pomenuto djelo koje ima i danas nesumnjivu teorijsku i naučnu relevantnost jer predstavlja "teorijski model općeg i univerzalnoga značenja".

Nerkeza nisam imao priliku upoznati za života. To bi mogla biti moja prednost da nepristrasno analiziram njegov stvaralački opus, ali i veliki nedostatak, jer je djelo produkt biti individue i, ukoliko nju ne poznajemo, ne možemo sa sigurnošću znati glavnu ideju vodilju koja je motivirala i obilježila njegovo djelo.

Ako pođemo od spoznaje da se historija ne ponavlja izuzev u tragediji, onda bismo mogli s pravom reći da ona smješta stvari, događaje a i ljude na onaj nivo koji je njima namijenjen i koji su imali u vremenu. Historija se zbiva u okolnostima koje nisu izraz želja već događanja. Istini za volju, ona se zbiva i mimo volje aktera koji žele da je prikažu u svojoj vizuri. Znano nam je da i ona sama zna biti nepravedna, da se nerijetko poigrala sudbinama i odrednicama

pojedinaца, pokreta ili, pak, društvenih snaga. Njena je prednost što ima šansu za popravke i korekcije koje u biti ne mijenjaju stanje vremena niti odnose koji su do toga doveli.

No upravo odrednica vremena je nedefinirana kategorija i u našim uvjetima uvijek dolazi sa velikim zakašnjenjem, obično kao posljedica ili usud tragičnosti učesnika ili, pak, njihovih suvremenika.

Čini mi se da takva tvrdnja najbliže ilustrira mjesto Nerkeza Smailagića u našoj zbilji. Potisnut, zaboravljen, omalovažen kao usud intelekta prostora i vremena koji je pratio ne samo njegovu, već i prethodne generacije umnih ljudi koji su imali što reći i koji su iza sebe ostavili tragove kojima se naknadno kite pokreti, zajednice, kulture, kao baštinicima i značajnim stvaraocima. Puna je naša bliža, ali i dalja prošlost takvih primjera. Zato za mene nije više pitanje kako osvijetliti stvaralački opus Nerkeзов, već kako nadvladati logiku autizma prema svojim značajnim sunarodnicima, originalnim stvaraocima, kako političku dominaciju kao trenutni probitak učiniti osjetljivom za mjerila vrijednosti potencijala koji su egzistirali i koji i danas egzistiraju i koji čine bit ljudske civilizacije, kulture, nauke, umjetnosti jednog naroda.

Moj susret s Nerkeзом se odvija preko njegovog monumentalnog djela koje je napisao i koje je i danas aktuelno, ne samo kao teorijska već i udžbenička literatura, djelo se zove "Historija političkih doktrina", koje je objavila u dva toma izdavačka kuća "Naprijed" iz Zagreba 1970. godine. Sa spomenutim djelom susreo sam se još kao student. Moje prvo čitanje je, zapravo, bilo veliko iznenađenje koje se ogledalo u divljenju sposobnosti autora da na malom prostoru sažeto i jezgrovito iskaže povijest političkih i socijalnih ideja koje su umni ljudi stvarali i razvijali u povijesti. Nerkez je znao da misao i ideje istaknutih znanstvenika iskaže jednostavno bez tada vladajuće marksističke terminološke dominacije i da ih smjesti u vrijeme kao da su sada nastale u aktuelnosti društvenog trenutka i potrebe čovjeka.

Kada sam i sam, pak, počeo pisati i držati predavanja iz historije socijalnih i političkih teorija, ozbiljnije sam analizirao njegove misli, stil i sadržinu spomenutog djela, shvatio sam koliko je težak i složen posao na izradi jedne hrestomatije, pogotovo kada je u pitanju politička znanost koja kod nas ima rescentan značaj.

Navedeno djelo je strukturirano i izvedeno u dva toma tako da obuhvata tri velika kulturno-povijesna kruga, koje Nerkez u misaonom pogledu vrlo efektno izvodi kroz burnu i zamršenu povijest, i to bez napora, prevelikih citata, ali sa

velikim poznavanjem originalnih djela, širokom literaturom i pozivanjem na izvore, odnosno argumentiranjem svojih oštrih i veoma jasnih tvrdnji. Moram reći da sam zadivljen poznavanjem problema koje Nerkez obrađuje, autora i izvora koji su se bavili povijesnim socijalnim i političkim idejama, koje on najčešće navodi u izvornom obliku i na jeziku na kome su nastajali ti izvori. Naknadno sam saznao da je dobro vladao italijanskim, latinskim, grčkim i francuskim jezikom.

U misaonom i interpretativnom pogledu mogli bismo kazati da se prvi dio bavi teorijom političkog individualizma, koji prati od renesanse preko klasičnog liberalizma do neoliberalizma, kada dopijeva do ideje zajednice u modernom smislu riječi.

Drugi dio obuhvata teorije političkih pokreta, koje započinje tradicionalističkom kritikom preko konstitucionalističke energije do neokonzervativaca, kada se opstojeće brani po cijenu diskreditacije modernog progressa.

Treći dio obuhvata teorije državnog imperijalizma, koje se navještavaju već u političkoj ideologiji reakcionarnog nacionalizma preko minoriterne doktrine do fašizma i nacizma, kada se država uzvisuje idejom totalitarističke nepovredivosti i imperijalističke ekspanzije.

Kroz ovakav misaoni labirint Nerkez je uspio pratiti povijesnu logičku nit i na veoma iscrpan način izložiti historiju političkih doktrina, pritom zadržavajući originalnost ideja mislilaca koji su ih stvarali i prezentirali. Dakle, Nerkez je imao prirodnu sposobnost da stvari formulira, da iz sfere neodređenog mišljenja jasno izrazi glavnu nit i temeljnu ideju, što ga je odvajalo od mnogih mislilaca njegovog vremena. Pa nas zato i ne čudi spoznaja da i nakon trideset godina ovo njegovo djelo predstavlja temeljnu literaturu i nezaobilazni udžbenik za sve one koji se bave socijalnom i političkom mišlju.

Središte historije političkih doktrina za Nerkeza jeste samo poimanje politike kao ljudske djelatnosti. Nerkez politiku, političke procese i odnose promatra kao univerzalne ljudske vrijednosti. Za njega je politička teorija logički sistem kategorija koje su nastajale tokom vremena radi označavanja historijskih realiteta. Upravo vašu pažnju želim zadržati na fenomenu politike kao domišljenom teorijskom sistemu iz vizure kako je Nerkez vidi. Povijest nije staretarnica političkog uma već nužnost sadašnjosti kako se ne bi ponavljale tragične prošlosti. Kao i u davna vremena, politika se koristi istim terminima koji označavaju njen sadržaj kao što su, recimo, građanin, vlast, republika, demokratija, tiranija, anarhija i sl. Mnogi termini su grčkoga ili latinskoga

porijekla, a i danas označavaju najvećim dijelom političku realnost.

Društva su, kako to slikovito Nerkez iskazuje, suočena i sa drugim značenjima politike koja ljudska praksa i civilizacija pamte: po tragediji, po terminima kao što su, recimo, božanska volja, um vrhovnoga bića, vječna pravda, norme apsolutnoga morala, narodni genij, duh naroda, prirodno pravo, zakon krvi, rase itd. Na osnovu tih misaonih i političkih kategorija, u stvarnosti su se i u ljudskoj povijesti konstituirali politički pravci i praktične manifestacije politike. Dakle, politika je, u općem smislu, shvatanje alternativa postojećoj realnosti, stvarnome stanju i teorijskome mišljenju. Njeni tvorcii su konkretni ljudi kao nosioci procesa i političkih ideja. Što se u politici konstituira kao nužno, u stvarnosti ne mora biti realno, kako bi to rekao Nerkezoov prijatelj Andrija Krešić¹. U politici je nužnost tek onda kada ona svojim postupcima dovede do neutralizacije alternativa. Ljudi su nosioci mogućnosti, ali su mnogo češće, što nam povijest govori, njen objekt za potvrdu teorijskoga ili praktičnoga koncepta političke mogućnosti. Politika svoj uspjeh dokazuje kao teorijski princip, i najčešće ga izvodi iz metafizičkih postulata kao vanjskih uzroka zbivanja.

Politika nije homogena i jedinstvena aktivnost, već protivrječan proces. U istome društvenom prostoru i vremenu djeluju različite, pa i oprečne političke orijentacije i svaka od njih ističe svoju vrijednost za cijelo društvo, isključujući ostale kao manje-više štetne ili suprotne interesima. Sama ljudska egzistencija je protivrječna, protivrječan je odnos između društva i pojedinca, privatnoga i javnoga života, ljudske i političke djelatnosti, političke orijentacije i stvarnosti itd. Otuda se politika pojavljuje kao posredništvo različitih interesa, želja, opredjeljenja i mogućnosti.

Kako to slikovito Nerkez iskazuje, politička teorija nije samo središte povijesti već i sadašnjosti. Tradicionalna politika u gustoći modernoga vremena nije više nadmoć, ona je podložna mjerilima praktičnosti, tj. njeni efekti i svrha postojanja se mjere doprinosom konkretnim ciljevima koje ima u datome društvu. U politici je pojedinačan interes sveden na opći ili javni. Ti interesi ne postoje samostalno, već u obliku političke javnosti i njihove institucionalizacije. Iz te javnosti, spoljašnjih i neuhvatljivih zbivanja, razvila se potreba i navika pojedinaca da participiraju u pitanjima politike i njenih interesa. Tako politika kao ljudska djelatnost postaje sredstvo, a ne svrha društva, uspostavlja

---

¹ *Država i politika*, Knjiga prva. Priredili Andrija Krešić i Radoslav Vujičić. Potpunije vidjeti predgovor koji je napisao Andrija Krešić.

svuju organizaciju i institucionalizira se kroz institucije, organizacije, pokrete i udruženja.

Posebna vrijednost navedenog djela je u analizi Platonovog i Aristotelovog učenja. Upuštajući se u detaljnu i iscrpnu analizu njihovih temeljnih ideja i misli, s pravom se pita kakvu svrhu ili korist imaju ideje koje su nastale prije sto, dvjesta ili hiljade godina. Mogli bismo, ustvari, pretpostaviti da smisao odgovora na to pitanje domišljen teorijski sistem utemeljuje na historiji političkog uma kao nužnosti praktične filozofije i potrebe života ljudi u uređenoj zajednici. U analizi Platona Nerkez polazi od već izrečenog Hegelovog stava da njegove ideje nisu plod mašte, već sadržajno umovanje. Poseban naglasak daje na analizu državnih poredaka i tipova vlasti koje Platon izvodi. Državne poretke Platon označava i rangira u stupnju razvoja. U prvome redu, za njega je prvi model bio kritski i lakonski oblik države, drugi je oligarhija, koja je druga po redu i zaslugama - to je oblik države prepun grešaka, kaže Platon; zatim dolazi demokratija, oblik koji je suprotan oligarhiji i koji dolazi poslije nje i, najzad, četvrta i posljednja označava tiranijom ne kao poretkom već kao bolešću države. Sloboda učestvovanja u državnim poslovima je ne samo pravo, već i dužnost svakoga slobodnoga građanina. Privilegija koju građani imaju je totalna pravičnost za sve, koja se ogleda u tome da svaki pojedinac, bez obzira na pripadnost staležu, podređuje svoje lične interese, potrebe i želje državi. Platon u svojoj državi institucionalizira politiku kao umnu djelatnost. Ideal jedinstva filozofije i politike Platon je izrazio u djelu o državi, ostvarujući na taj način u teoriji ono što nije mogao da postigne u praksi.

U svojim djelima koje je stvorio poslije "Države", Platon priznaje da u stvarnoj, a ne u idealnoj, državi nije moguće održati vlast bez nekoga oblika narodnoga pristanka ili njegovoga sudjelovanja.

Aristotel je politiku označio ljudskom djelatnošću. Kao osnovna ljudska djelatnost treba da se zaniva i da teži ka dobru, kao općem cilju, kome svi ljudi teže. Ciljevi su različiti, s obzirom na to da su ljudi po svojim interesima specifični i da imaju različite potrebe. Aristotelova djela i pogledi na prirodu društva i čovjeka, po Nerkezu, predstavljaju sintetički kompleks znanja. Aristotel politiku vezuje za polis, tj. zajednicu kao jedinstvenu kulturnu, političku i religijsku cjelinu i ukupnost odnosa njenih članova. Van polisa, po Aristotelu, čovjek je "ili bog ili životinja." Dakle, čovjek ne egzistira izvan društvene zajednice i ne ostvaruje svoje interese izolirano već u zajednici s drugim ljudima. Aristotel politici, kao nauci, postavlja zadatak da odredi uvjete

života najbolje političke zajednice i da uspostavi idealni moralni poredak polisa na kome može kao najviše dobro egzistirati i ostvarivati interese ljudi. Zato državu i poima kao ostvarenje najviše moralne vrijednosti, pravičnosti, koja nije neposredno imanentna datoj političkoj stvarnosti, već kao cilj i ideja kojoj treba težiti. Kad je riječ o tipovima državne vladavine, Nerkez kod Aristotela analizira sve oblike i iznosi njihove prednosti i nedostatke. Ipak bi se moglo reći da najpotpunije elaborira demokratski model. Govoreći o klasičnim demokratskim ustanovama, Aristotel smatra da su sloboda i jednakost nerazdvojne. Sloboda se ogleda u pravu vladanja i pokoravanja, jednakosti svih građana jer bez jednakosti mnoštva ne može biti suvereniteta. Jednakost je tako osnova slobode. Dakle, demokratija sa sobom nosi slobodu, a sloboda podrazumijeva jednakost. Mogućnost njenoga ostvarenja povlači veliki znak pitanja i rezervu, čemu smo i sami svjedoci.

Grčki ideal i model uređenja države imao je velikoga uticaja na državna uređenja u srednjem i novom vijeku, ali i na socijalnu misao koja je pratila društvene procese i čovjekove potrebe. Opći napredak u reformi i potreba promjene odnosa na društvenoj sceni doprinijeli su da se pojave razne teorije kao osnovno uporište za legitimaciju suvereniteta i početnih procesa, koji će kasnije zadobiti demokratske oblike. Tako Marsilius Padovski u 18. stoljeću kao značajan demokratski kod uvodi većinsko odlučivanje kao načelo i princip konstitucije predstavničke vlasti. Spinoza zastupa stajalište da je demokratija najpribližniji način prijenosa i realizacije prirodnih prava na društvenu zajednicu. Spencer demokratiju određuje kao "političku organizaciju oblikovanu prema pravilu jednake slobode za sve", dok zakonodavnu skupštinu svodi na vršenje izvršne vlasti. On priznaje da su monarhija i despotizam imali historijsku funkciju. Ali, i ukazuje da je demokratija potrebna svakome društvu. Ona istovremeno podrazumijeva takav stepen razvoja građana i njihove svijesti da bi se njima moglo povjeriti vršenje vlasti. Zato on smatra da nije pogodno svako društvo za demokratsku vlast. To je ograničeno spoljašnjim ili unutrašnjim faktorima. "Otuda kod onih naroda kod kojih nije razvijeno ponašanje u onoj mjeri u kojoj bi omogućilo jedno adekvatno unutrašnje ograničavanje, nema mjesta demokratiji. Takvim narodima je potreban prinudniji tip vlasti. Da bi demokratija mogla da funkcioniра, nije dovoljno samo visoko moralno osjećanje kod građana, već je potreban i dovoljan stepen inteligencije i svijesti o vrijednosti slobode, kako bi građani bili budni i otkrili svaku povredu njihove slobode, i bili sposobni da se koriste svojim pravom glasa. Kada takvi uvjeti

postoje, onda je demokratija idealan tip vladavine”²

Kasnije se, sa Francuskom građanskom revolucijom i velikim reformama, demokratija shvatala kao reprezentativni oblik vlasti. Demokratija je ostvariva samo putem posrednih formi u kojim parlament ima glavnu ulogu u realizaciji interesa između naroda i države, odnosno moći vlasti. Iz bogate povijesti egzistiranja i razvoja demokratskoga principa vlasti da se zaključiti da je demokratija oblik vladavine u kojem najveću participaciju ima narod. Demokratski tip je, ustvari, ona forma uređenja sistema i osnova vlasti u kojoj postoji neki oblik političke jednakosti među ljudima.³ Ta jednakost se osigurava, prije svega, demokratskim procedurama i mehanizmima, a oni su najčešće pravne prirode kao osnova uspostave samoga sistema. To su obično ustavi i zakoni. Države u kojima su vladavine uspostavljene na osnovama zakona nazivaju se i pravnim državama. To je postojanje ili uspostavljanje unaprijed u njima pravila i normi i postupaka putem zakona koji važe i za građane ali i za autoritete vlasti. Za takvu vlast se obično kaže da ima legitimitet utemeljen na zakonu i da je primjena sile, ukoliko je upotrijebljena, legalna.

Demokratska prava i slobode su postali neka vrsta univerzalnih prava svih ljudi, koja većina savremenih sistema detaljnije uspostavlja i razrađuje svojim normativnim poretom. Zato bismo mogli kazati da je Nerkez svojim djelom bio preteča uspostavljanja demokratskih prava i sloboda, ali na jedan znanstven način raščlanjujući prirodu, moć, učinke i dosege politike kao ljudske djelatnosti.

Demokratska društva počivaju na načelu da vlada postoji da bi služila narodu, narod ne postoji da bi služio vladi. Dakle, još postavke iz rimskoga perioda da je građanin državljanin, a ne njen podanik, svoju materijalizaciju ima u demokratskim sistemima u kojima država štiti prava svojih građana, a građani je prihvataju kao svoju neophodnost.

Prosvjetitelji, kao vjesnici promjena, još u 17. i 18. stoljeću iskazuju sud da su prirodna prava data od Boga, da se ona ne mogu poništiti nastankom građanskoga društva te ih ni društvo ni vlade ne mogu ukinuti. Te ideje potpunije razrađuju John Locke i Montesquieu. U djelu “Dvije rasprave o vladanju” Locke tvrdi da svo legitimno vladanje počiva na pristanku onih kojima se vlada. Njegova teorijska misao kao i opći reformistički pokret 18.

² H. E. Barnes, *Uvod u istoriju sociologije*, BIGZ, Beograd, 1972, str. 155.

³ David Held, *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb, 1990, str. 18.

stoljeća suštinski su promijenili raspravu o uređenju zajednice i demokratskoj vladavini. Montesquieu je izložio potrebu razdvajanja vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, koja je postala temelj modernih sistema i uređenja država. Te ideje su inspirirale veliki broj teoretičara i političkih praktičara u burnim nadolazećim stoljećima, kako bi uspostavili demokratske sisteme i vlade koje mogu funkcionirati na tim osnovama.

Da bismo spoznali odgovor na osnovna pitanja uređenja zajednice, poziciju čovjeka, njegovih prava i mogućnosti, nužno je da se vratimo u historijsko iskustvo i teorijske spoznaje. Ako pažljivije sagledamo Nerkezovu "Historiju socijalne i političke misli", vidljivo je da ona predstavlja teorijski model općeg i univerzalnog značenja. Zato je njen doseg aktuelan i upotrebljiv, nepodložan ideološkoj modernosti, čvrsto utemeljen u naučnoj istini.

Imajući u vidu spoznaje do kojih Nerkez dolazi, kroz analizu misli i ideja najistaknutijih umnih predstavnika naše civilizacije, nije čudo što je i sam bio orijentiran ka slobodi, građaninu, građanskom društvu, društvenoj zajednici organiziranoj i uspostavljenoj na principu pravičnosti. Tu bi mogli biti i korijeni njegove buntovnosti, nepokornosti, vjere u ideju i misaoni pravac koji je temeljio i spoznavao na svojstven način.

Baš kao i mnogi prethodnici koje je razumio i njihove ideje učinio ponovo dostupnim ljudima koji misle i promišljaju društvo, doživio je sličnu sudbinu, nije bio shvaćen, progonjen, izopćen iz svoje matične sredine, tretiran kao nepodoban i opasan po sistem ili poredak, zaboravljen i ostavljen u prošlosti. Ovo je mali korak njegovog intelektualnog povratka i duga prema njegovim idejama i djelu.

Abstract

This paper deals with Smailagić's concept of politics as expressed in the monumental work *Historija političkih doktrina* (History of Political Doctrines), published in two volumes by the Naprijed publishing house in Zagreb in 1970. In this paper the author provides a general overview of Nerkez's contribution to the development of social and political thought in these parts. In particular, he dwells on and analyzes the above work, which still has undoubted theoretical and scientific relevance, representing as it does a "theoretical model of general and universal importance."